

MOLLA NƏSRƏDDİN JURNALININ SOVET DÖVRÜ FƏALİYYƏTİ

Amalya Valeriy qızı Dadaşova

ADPU Quba filialı

amaliya.dadashova99@mail.ru

Xülasə

Bütün Şərqdə ilk satirik jurnal olaraq "Molla Nəsrəddin" nəinki satirik poeziyanın, bütünlüklə satiranın müxtəlif janrlarda (şeir, felyeton, satirik məqalə, karikatura və s.) inkişafını təmin etmiş və onu yeni bir mərhələyə çıxarmışdır. Lakin sovet dövrü "Molla Nəsrəddin"-inin həyat yolu, burada dərc edilən müxtəlif felyeton və şeirlər, karikaturalar və digər satirik janrlar tədqiqatdan kənarda qalmışdır. Bu da onu göstərir ki, sovet dövründə klassik, yaxud tənqidi realizm satirasından danışmağı, haqqında araşdırmalar aparmağı lazım bilsələr də, sovet dövrü satirasının inkişaf yolu və satiriklərinin yaradıcılığı haqqında tədqiqatlara az əhəmiyyət verilmişdir. Ona görə də 20-ci illər "Molla Nəsrəddin"-inin yeni

dövrə satirik poeziyanın inkişafındakı rolunu araşdırmaq ən vacib məsələlərdən biridir.

Bu mənada, "Molla Nəsrəddin" jurnalının 20-ci illərini həm də satirik poeziyanın yeni mərhələsi hesab etmək olar. Nə üçün yeni mərhələ?! Bu mərhələ satirik poeziyanın hansı səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə yadda qalmışdır? Yeni mərhələ jurnalın satirik kəskinliyinin xeyrinəmi olmuşdur? "Molla Nəsrəddin"də satirik şeir əvvəlki statusunu qoruyub saxlaya bilmişdirmi? Bu cür suallar çoxdur, lakin birmənalı şəkildə buna müsbət cavab vermək çətindir. Hər şeydən əvvəl, ona görə ki, satira son əlli ildə özünün ən böhranlı mərhələsini yaşamışdır.

Açar sözlər: Sovet dövrü, "Molla Nəsrəddin" jurnalı, satiraya münasibət.

Summary

As the first satirical magazine in the whole East, "Molla Nasreddin" not only ensured the development of satirical poetry, but satire as a whole in various genres (poetry, feuilleton, satirical article, caricature, etc.) and brought it to a new stage. However, the life path of "Molla Nasreddin" during the Soviet period, various feuilletons and poems, cartoons and other satirical genres published here have been left out of the research. This shows that even though it is necessary to talk about classical or critical realism satire in the Soviet period, researches about the way of development of the satire of the Soviet period and the creativity of satirists were given little importance. Therefore, it is one of the most important issues to investigate the role of "Molla Nasreddin" in the development of satirical poetry in the new era of the 20s.

In this sense, the 20th years of "Molla Nasreddin" magazine can also be considered a new stage of satirical poetry. Why a new stage?! This stage is remembered by what characteristic features of satirical poetry? Has the new phase benefited the magazine's satirical sharpness? Has the satirical poem in "Molla Nasreddin" been able to preserve its previous status? There are many such questions, but it is difficult to give an unambiguously positive answer. First of all, because satire has experienced its most critical phase in the last fifty years.

Key words: Soviet period, "Molla Nasreddin" magazine, attitude to satire.

"Molla Nəsrəddin" jurnalının 1906-cı ildə nəşrə başlaması ilə Azərbaycanda ilk satirik jurnalın əsasını qoymuş oldu. Rusiyada fevral inqilabının baş verməsi nəticəsində Cənubi Azərbaycana gedib burada səkkiz sayını çıxaran C.Məmmədquluzadə 1922-ci ildə N.Nərimanovun dəvətilə Bakıya gəlib nəşrini davam etdirir. Nəzərə alsaq ki, bu zaman respublikada bir dənə də olsun satirik mətbuat yox idi, onda jurnalın Bakıya gəlişinin və burada dərc edilməsinin əhəmiyyəti aydın olar. Azərbaycan K(b)P Rəyasət Heyəti düzgün mövqe tutaraq "Molla Nəsrəddin"-i Təbrizdən Bakıya dəvət etmişdi. Bakıya gəldikdən sonra türk (Azərbaycan) dilində yumorist jurnalın nəşri barədə qərar da verilmiş, üstəlik iki milyard yarım pul da buraxılmışdı. Ən maraqlı cəhət isə burasındadır ki, həmin qərarla jurnalın gələcək fəaliyyət dairəsinin yumoristik olması xüsusi qeyd olunmuşdu. Bu həm də o demək idi ki, jurnal əvvəlki tənqidi realizm cəbhəsindən çıxış edə bilməz. Jurnalın fəaliyyət dairəsini müəyyən edənlər (bu ayrı məsələdir ki, molla-nəsrəddinçilər bu çərçivənin sərhədlərini tez-tez aşırıdılar), satira ilə yumorun fərqlərini yaxşı bilir və məqsədli şəkildə ədəbi orqanın platformasını dəyişməyə cəhd edirdilər. Bu isə jurnalın yolunun, çərçivələrinin, tənqid sərhədlərinin daraldılması, məhdudlaşdırılmasına xidmət edirdi.

Ayındır ki, bolşevik hakimiyyəti tənqidi, satirani ictimai formasiyanı kökündən dəyişən bir cərəyan olaraq qəbul etdiyindən "Molla Nəsrəddin"-in nəşrinə yumoristik jurnal olaraq qərar verməklə onun sərhədlərini daraltmışdı. Lakin elə yumor meydanı da C.Məmmədquluzadəyə bəs edirdi ki, mövcud siyasi sistemdəki bəzi anomaliyaları, ictimai-siyasi prosesləri tənqid hədəfi etsin. Bu cəhətdən jurnalın 2 noyabr 1922-ci ildə Bakıda çıxan ilk sayına baxmaq kifayətdir. "Molla Nəsrəddin" imzası ilə dərc edilən "Şura" adlı baş məqalədən də redaksiya və onun müəlliflərinin çox çətin vəziyyətdə yaradıcılıqla məşğul olduğunu aydın görmək olar. Məqalədə deyilir: *"O şey ki, qoca Molla Nəsrəddinin qəlbina və məzacına hər babətdən müvafiqdir-onun adı Şuradır.*

Şura üsul -idarəsi!

Şükür edirəm vicdanıma ki, ölmədim arzu etdiklərimə çatdım.

Şura üsul-idarəsi, məsləhət və məşvərət üsul-hakimiyyəti-budur sitayiş etdiyimiz yol, budur təqlid

etdiymiz məslək, budur etiqadımız.

Etiqadımız bundadır ki, vətən və məmləkət orada yaşayan əfradın hamısındır. Pəs vətənin və məmləkətin idarəsinin təəllüqü haman əfradadır" .

C.Məmmədquluzadənin "Şura" felyetonunu struktur baxımından iki yerə bölmək olar; birinci hissədə sanki felyetonçu Şura hökumətini tərifləyir, məmləkətin məşvərət və məsləhətlə idarə olunacağı bildirilir, "Pəs Şura, Şura budur",- deyilir, lakin elə sonda bir "Amma..." əmması da qoyulur. "Amma..." isə bundan ibarətdir ki, yazıçı keçən yaz kəndə getdiyini və Şura hökumətinin bu mahiyyətinin tamamilə yadından çıxdığından vəğzalda xəyalına gəlir ki, Bakıdan gələn vəkillərdən onun mənasını soruşsun. Ona görə də Bakıya-Şuraya gedən vəkillərdən soruşur ki, siz Bakıda nəyi şura etdiniz, nə danışdınız? Onlar isə cavabında deyirlər: *"Molla əmi, ərz olsun ki, orada biz neçə gün avtomobilə mindik, sonra da hərəmiş başımıza buxara dərisindən bir təzə papaq qoyduq gəldik. Doğrudur, Molla əmi. Biz Bakıda şura etdik, amma biz şuranı indi burada da eləyirik ki, aya, pəs biz orada danışılan sözləri niyə anlamadıq?"*

-Bəli, indi başa düşdüm, xudahafiz.

-Xudahafiz"

Felyetonun üçüncü hissəsində müəllif Şura sözünün mənasını özü üçün müəyyən edir. Felyetonçu kənddən Bakıya gedən vəkillərin nə üçün getdiklərini, orada heç nə anlamadıqlarını və buna görə də təzədən burada "şura" etdiklərinə diqqət çəkir: "Pəs, ey mənim əzizim, haman şuranın mənası budur ki, bir neçə millət vəkilələri vaqonda oturub öz aralarında şura ediblər ki, aya onlar hara getmişdilər, haradan gəlirlər və nədən ötrü getmişdilər və orada danışılardan nə anlayıblar?

Vəssalam?..

Şura, şura budur, ay mənim əzizim!" [4, s. 3].

Beləliklə, "Molla Nəsrəddin" elə ilk sayından heç də yumorlu jurnal olmadığını, yeri gəldikcə, mövcud siyasi rejimin başağrısına çevriləcəyini bəyan edir, necə deyirlər, öz iti dişlərini göstərirdi. Jurnalın ilk saylarından siyasi, ictimai kəsərliliyi onun üz qabığındakı rəsmdən də bir daha aydın olur. Belə ki, burada iki rəsm verilmişdir; rəsmlərin birində dəniz və Bakı nefti, neftin dənizlə daşınması, ikincidə isə inək şəklində olan "Azneft"-in iki qadın tərəfindən inəyin sağılması təsvir olunur. Rəsmi açan altıyazıda isə deyilir: "Serebrovski deyib: *"Yeddi idarə gözlərini tikiblər Bakı neftini əllərinə salsınlar"* [2, s. 3]. Felyetonçu neftə məsul rəsmi şəxsin dediyi sözdən istifadə edərək fikirlərini ifadə etmiş və problemə satirik münasibətini bildirmişdir.

Jurnalın sonrakı saylarında da satirik poeziyadan geniş istifadə olunmuşdur. Bir qayda olaraq, hər sayının baş məqaləsindən sonra "Ədəbiyyat" başlığı altında "Hərdəmxəyal" imzası ilə şeirlər dərc olunurdu. Jurnalın ikinci sayından tutmuş otuzuncu sayına qədər bu ənənə davam etmişdir. Ancaq bu o demək deyil ki, jurnalda dərc edilən şeirlər bununla məhdudlaşmışdır. Digər müəlliflərin də jurnalın müxtəlif səhifələrində ayrı-ayrı problemlərə həsr olunmuş şeirləri çap olunmuşdur. Bu şeirlərin müəllifi müxtəlif olduğu kimi, onun formaları da fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Şeirlərin içərisində satirik qəzəllər, təziyanələr, deyişmələr də vardır. "Molla Nəsrəddin" jurnalının bir neçə sayı, belə demək mümkünsə, özünün daimi müəlliflərindən olan Əli Nəzmişiz (Məşədi Sijimqulu) çıxmışdır. Jurnal özünün 4-cü sayında "İdarədən" imzası ilə ən "stajlı" müəlliflərindən olan Məşədi Sijimqulunu ("Kefsiz") axtararaq ona ismarıq göndərmişdir: *"Neçə il ayrı düşəndən sonra yada salıx yoldaşımız və ikinci Sabirimiz "Kefsiz"-in (Məşədi Sijimqulunun) harada olduğunu bilmədiyimiz üçün ondan bir xəbər tuta bilmədik. Ümidvarıq ki, tez vaxtda öz lətafətli şeirləri ilə məcmuəmizi zینətləndirəcəkdir"* [1, s. 7].

Jurnalın 9-cu sayında Ə.Nəzminin "Kefsiz" imzası ilə "Rüşvət" adlı ilk satirik şeiri çap edilmişdir. Bu, sovet dövründə rüşvət mövzuna həsr edilən ilk satirik şeir idi. Görünür, 20-ci illərdə rüşvət yeni sistemdə müəyyən qədər geniş yayılmışdır ki, görkəmli şair bu mövzunu ilk dəfə olaraq satirik şeirə gətirmişdir. Həmişə olduğu kimi, bu şeirini də Ə.Nəzmi "Molla"ya xitabən "Molla, bu bədbəxtə bax, kim eyləyib xəlvət mənə, Göz basıb, cib göstərib, təklif edir rüşvət mənə!",- deyə müraciət edir. Şeirdə rüşvət almağın bir adət halını aldığı bir dövrdə rüşvət təklif edilənin vəziyyəti realıqla təsvir edilir. Şair satirik obrazın "bu saqqalda rüşvət almaq adəti olduğunu", hər kim olsa əlini onun "qoynuna saldığını",-deyərək adətən bu baxımdan Məcnuna döndüyünü bildirir:

Olmuş olsa məndə hərgah bu sifət incimərəm

*Cinlənib, cin atına, divanəltək minməmə
Lap-nə təklif-ağzıma altın da taxsa dinməmə
Heyf, səd heyf, olmamış öylə sifət qismət mənə
Kim edə təklif hər yad, aşına, rüşvət mənə!* [3, s. 4]

Bundan sonra Ə.Nəzminin satirik şeirləri jurnalın səhifələrində nəinki sıx-sıx dərc edilir, o, həm də redaksiyanın aparıcı əməkdaşlarından biri olur. Bu da onu göstərir ki, sovet dövründə də Ə.Nəzmi "Molla Nəsrəddin" jurnalının əsas müəlliflərindən biri olmaqla yanaşı, həm də redaksiyanın ağırlığını çəkənlərdən olmuşdur.

"Molla Nəsrəddin" jurnalının sonrakı saylarında "Hərdəmxəyal", "Köhnə əyyar", "Əliverdizadə Rəcəb", "Təngəgəlmiş", "Kefli şair", "Öyrədici", "Kefsiz", "Bildirçin", "Cinni şair", "Qazi cahani", "Ac", "H.X." (bu imza ilə əsasən taziyanələr çap olunurdu), "Saqqal", "Qarasaqqal", "Pompuşalı", "Mirzə Müştük", "Molla Dəmdəmli-mühacir", "İki əlif", "İşçi", "Saqit", "Süt yanığı", "Dabanı çatdağ xala", "Səfeh şair", "Tənbəl", "Haqq sevən", "Bayramçı", "Mürtəd", "Kəbinsiz şair", "Şəbədəçi", "Mühəqqiq", "Nasırlı", "Şeyxin dostu Hərdəmxəyal", "Dinsiz", "Dəstançı", "İran fəhləsi", "Hekayəçi", "Mücərrəd", "Nofəl", "Saqqal darağı", "Fabrika işçisi", "Əbühereyrə", "Mülhid", "Mülhid tənbəl", "Mərsiyəxançı", "Cizkar", "Laməzhəb", "Qəmgin", "İnşaatçı", "Azəri", "Şair", "Səmərqənd Əbutənbəl", "Hüdhüd", "Nakam", "Mərsiyəxan", və s. yüzə yaxın gizli imza işlənmişdir. Yeri gəlmişkən, "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1917-ci ilə qədərki imzaları araşdırılsa da, sovet dövründə işlənən gizli imzalar hələ də tədqiqatdan kənarda qalmışdır. Bu imzalar tədqiqatımızın problemi olmadığından onun araşdırılması vacibliyini qeyd edərək üzərində geniş dayanmırıq. Ancaq bunu da qeyd etməyi vacib bilirik ki, jurnalda gizli imzalarla çap olunan satirik şeirlərin müəlliflərini araşdırmaq, kimin kim olduğunu göstərmək ədəbiyyatşünaslığın əsas problemlərindən biri kimi qarşıda durur.

"Molla Nəsrəddin"də dərc edilən şeirlərin məzmunu əvvəlki illərdə olduğu kimi, ictimai-siyasi məzmunlu olmasa da (bəzi şeirlər istisna olunmaqla), müxtəlif və rəngarəngdir. Bu şeirlərin bir çoxu jurnalın Cümhuriyyətdən əvvəlki dövrünün məzmununu əks etdirirdi. Şeirlərin əsas mövzusu dinin tənqidi, gerilik kimi məsələlər olurdu. Ancaq yeni dövrün bəzi məsələləri də var ki, onlar da jurnalın tənqid hədəfinə tox gəlirdi. Ümumiyyətlə, sovet dövründə "Molla Nəsrəddin"də dərc edilən şeirləri mövzu baxımından aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

1. Molla, mərsiyəxan və ruhanilərin tənqidi.
2. Dini ayin və mərasimlərin: Ramazan, Qurban və s. kimi bayramların tənqidi.
3. Geriliyin, köhnəliyin tənqidi.
4. Yeni dövrün ictimai proseslərində baş verən hadisələrin tənqidi.
5. Ziyalıların və ziyalılığın tənqidi.
6. İranda və Türkiyədə baş verən ictimai-siyasi hadisələrin tənqidi.
7. Azad qadına və cədraya həsr edilmiş şeirlər.
8. Felyetonvari satirik şeirlər. Burada hər şeir bir problemə həsr edilir və daha çox felyeton funksiyasını daşıyırdı.
9. Gürcüstanda menşevik macərasının tənqidi.

Əlbəttə, bu mövzuların sayını artırmaq da olardı, çünki jurnalın doqquz illik saylarında bu mövzudan kənara çıxan onlarla şeirlər dərc olunmuşdur ki, onların məzmunu bu və ya digər dərəcədə daha çox ictimai-siyasi, sosial prosesləri, yeni dövrün müxtəlif hadisələrini əks etdirirdi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. İdarədən // –Bakı: Molla Nəsrəddin, –1922. № 4,- s. 7.
2. Kasıb, Demyan (Pridvorov Yefim Alekseyeviç). Bakı nefti // –Bakı: Molla Nəsrəddin, –1922. № 2, – s. 3.
3. Kefsiz. Rüşvət // – Bakı: Molla Nəsrəddin, -1922. № 9, -s. 4.
4. Molla Nəsrəddin. Şura // –Bakı: Molla Nəsrəddin, -1922. № 1,- s. 2-3.